

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШГА ҚАЛИТИЛГАН ТАЖРИБАЛАРИ

Асатулла Асрорович Мустафақулов

Жиззих политехника институти педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

АННОТАЦИЯ

Рақобатбардош кадрларни тайёрлаш сифатини бошқаришнинг замонавий тенденциялари, сифат, таълим сифати, таълим сифатини бошқариш каби тушунчаларнинг илмий-педагогик моҳияти, TQM (Total Quality Management) - сифатни ялпи бошқариш концепцияси, тамойиллари, олий таълим тизимида амалиётга жорий этиш моделлари, рақобатбардош кадрларни тайёрлаш сифатини бошқариш ҳамда таълим сифатини баҳолаш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси таҳлил этилган.

Калит сўзлар: замонавий тенденциялар, сифат, таълим сифати, таълим сифатини бошқариш Total Quality Management–сифатни ялпи бошқариш концепцияси, тамойиллар.

КИРИШ

Жаҳонда қабул қилинган замонавий таълим концепциясида таълим тизимини бошқариш, таълим сифатини баҳолаш жараёни ва воситалари ҳамда технологияларини такомиллаштириш долзарб вазифа этиб белгиланди. Олий таълим тизимида таълимнинг интернационаллашуви, талабаларнинг халқаро мобиллиги, таълим дастурларининг тез ўзгарувчанлиги билан боғлиқ глобал тенденциялари ҳамда таълим сифатини замонавий бошқариш технологияларини жорий этиш орқали таъминлаш масаласи алоҳида аҳамият касб этиб бормоқда. Олий таълимдаги массивикация ҳодисаси, молиялаштиришнинг янги моделлари, таълим сифатини таъминлаш омиллари, сифат стандартларига қўйиладиган талаблар, глобал рейтингнинг ижтимоийлашувга таъсири, креатив ва инновацион университетларнинг фаолияти хусусиятларига қаратилган илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу эса аккредитация агентликларининг таълим сифатини таъминлаш борасида олий таълим муассасаларининг ўқув жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш, ўқув мазмуни, ҳамкорлик фаолиятини баҳолаш, ташқи ва ички мониторингни самарали амалга оширишга хизмат қилмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Таълим муассасаларида ўқув жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш йўллари талабаларни ўқув-билиш фаолиятининг пассив объекти позициясидан рефлексив-тадқиқотчи сифатидаги актив позицияга ўтказиш билан боғлиқ равишда такомиллаштириш талаб этилмоқда. Ривожлантирувчи ҳамда шахсга йўналтирилган технологияларни кенг жорий этиш, муваққил таълим олишга ўргатиш, АКТ ва интернет имкониятларидан фойдаланиш муҳим шартлардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Олий таълим муассасасида кадрлар тайёрлаш сифатини бошқариш борасида дунёда бугун қуйидаги тенденциялар етакчи роль ўйнамоқда:

1. Болонья жараёнлари доирасида Европа мамлакатларида таълим сифатини кафолатловчи ягона мезонлар ва стандартларни ишлаб чиқиш;

2. Европа мамлакатларининг таълим дастурларини аккредитациялаш миллий тизимини яратиш, ривожлантириш ва бир-бирига мослаштириш;

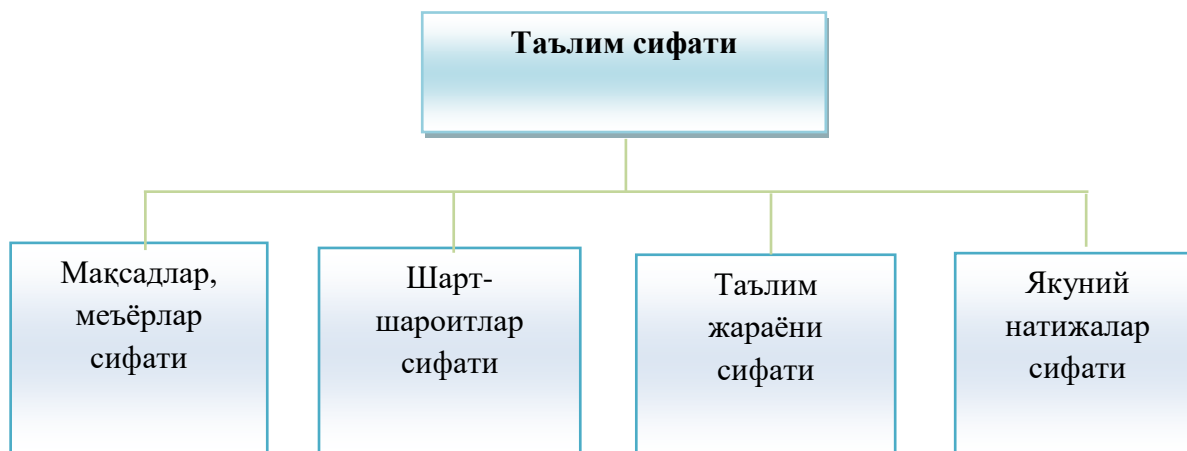
3. TQM – сифатни ялпи бошқариш концепцияси, Халқаро ISO 9000:2000, ENQA (Олий таълимда сифатни кафолатлаш Европа ассоциацияси), Сифат менежменти бўйича Европа фонди модели ҳамда бошқа миллий моделлар асосида олий таълим муассасасининг сифат тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

4. Таълим жараёни сифатини бошқариш тизимини сифатни ялпи бошқариш концепцияси тамойиллари асосида ташкил этиш;

5. Таълим жараёни сифати ва унинг натижаларини миллий аттестация ва аккредитация тизими асосида ташқи назорат қилишдан у ёки бу танланган модел асосида таълим муассасасининг ички ўз-ўзини баҳолаш тизимига ўтиш;

6. Ташқи назорат меъёрий ва илмий жиҳатдан таъминланиш борасида жиддий муваффақиятларга эришган бўлсада, эпизодик тарзда микдорий кўрсаткичларни аниқлашга асосланганлиги сабабли мавжуд муаммо ва ютуқларни тўлиқ аниқлаш, таълим сифатини оширишни режалаштириш имконини бермаслигини инобатга олиш [5. 92 б.].

Таълим сифати аввало, давлат таълим стандартларининг бажарилиш сифатига, жамият ва истеъмолчилар томонидан қўйилган талабларга, ОТМ мақсадлари, меъёрлари, яратилган шарт-шароитлар, таълим жараёни ва якуний натижалар сифатига боғлиқ (1-расм) .

1-расм. Таълим сифати тушунчасини ташкил этувчилар [2]

Таълимда сифатни бошқариш тизими қуйидаги тамойилларга асосланади: таълимга бўлган талабларни илмий-техник тараққиёт ютуқлари ва халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда англаш;

истеъмолчига мўлжал олиш, меҳнат бозоридаги кескин рақобат бошқариш тизимидан сафарбарлик ва динамикликни талаб этади;

мониторинг натижаларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини доимий такомиллаштириб бориш.

Болонья жараёни иштирокчиларининг Берлин шаҳрида бўлиб ўтган йиғилишида (сентябрь, 2005 й.) асосий оралиқ устуворликлар белгиланган бўлиб, булар: сифатни таъминлаш, икки даражали тизим, даражалар ва таълим даврларини тан олиш ҳисобланади. Бу жараёнда сифат масаласи биринчи ўринда турибди, уни таъминлаш ОТМларининг зиммасига юклатилади.

Илмий-педагогик адабиётларда таълим сифати асосан таълим натижалари билан баҳоланиши қайд этилиб, асосий урғу когнитив масалаларга берилади. Таълим сифати на фақат битирувчиларнинг «чиқиш» натижалари билан, балки таълим жараёни сифати, яратилган шароитлар билан ҳам баҳоланиши таъкидланади [4. 23 б.].

Таълим сифати таълим жараёни натижадорлиги ва аҳволи, унинг жамият ва давлат талабларига мослигини белгиловчи, шахснинг фуқаролик, маиший ва касбий компетенцияларини шакллантирувчи ва ривожлантирувчи ижтимоий интеграл категория сифатида талқин этилади.

Замонавий таълим концепцияларида таълим сифати таълим натижаларининг давлат норматив талаблари, ижтимоий ва шахсий кутишларга мос таълим тизимининг интеграл хусусияти сифатида талқин этилмоқда.

Республикамизда мустақиллик йилларида яратилган ва бугунги кунда янги босқичда ривожлантирилаётган таълим модели давлат, жамият ва шахс талабларига мос таълим сифатини таъминлашга қаратилган бўлиб, шахсга йўналтирилган ва компетенциявий ёндашувлар асосида амалга оширилмоқда.

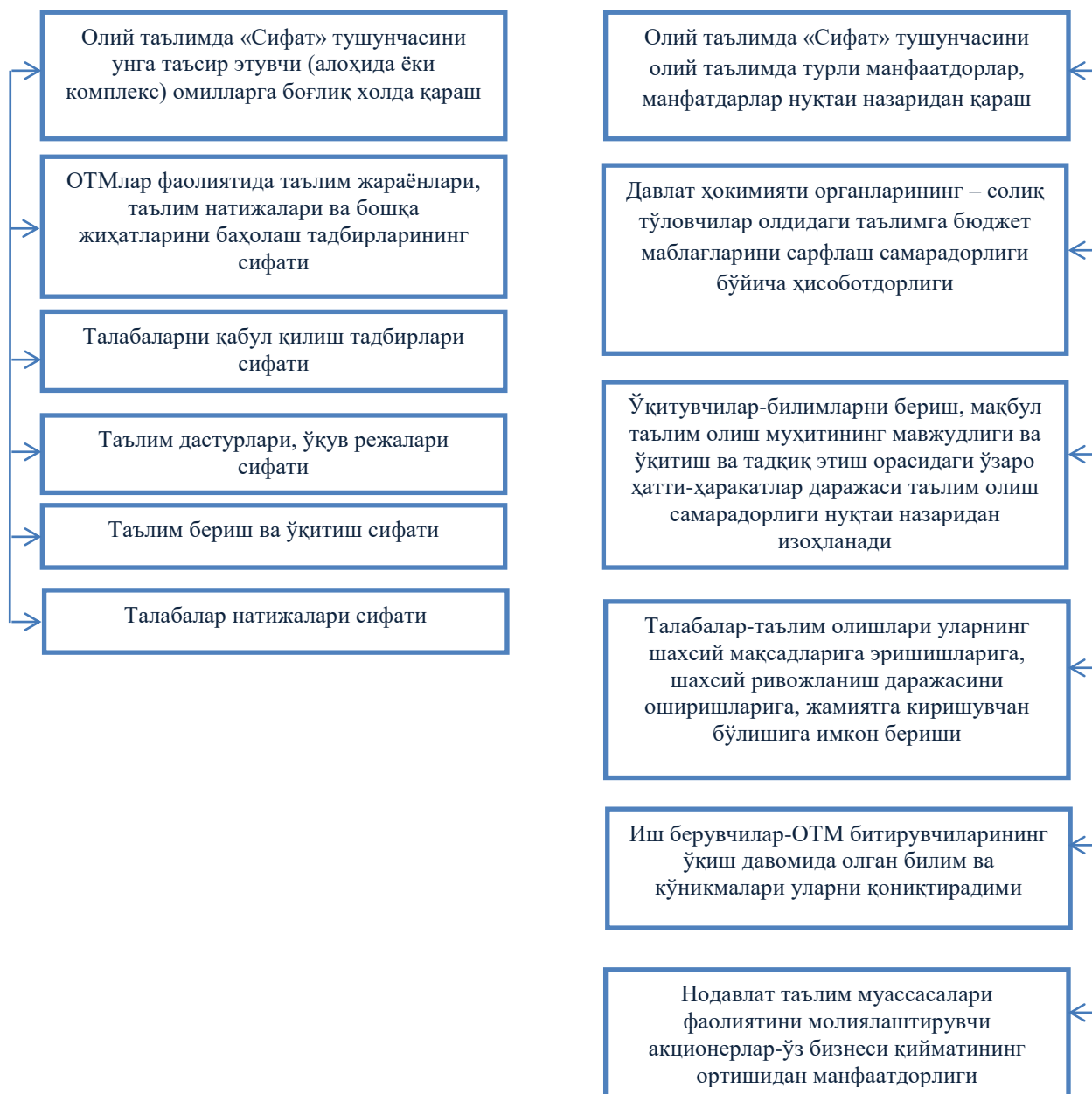
Юқоридагилардан келиб чиқиб, биз «Таълим сифати» тушунчасини давлат таълим стандартлари ва давлат талабларида белгилаб қўйилган натижаларга эришишни таъминлайдиган таълим жараёни, яратилган шарт-шароитлар ҳамда таълим олувчилар тайёргарлигининг юқори даражаси сифатида таърифлашни илгари сурамиз.

Шу билан бирга, сифат тушунчаси олий таълимдан манфаатдор гуруҳлар ва турли ваколатли ташкилотлар томонидан турлича қабул қилиниши мумкин.

Олий таълимда сифат ва сифатни баҳолаш масаласи XX асрнинг охирида дунё миқёсида энг долзарб масала сифатида майдонга чиққан. ЮНЕСКО томонидан 1998 йилда ўтказилган конференцияда бутун дунё декларацияси қабул қилинди ва унинг 11-моддаси “Сифатни баҳолаш” деб номланди ва унда сифат олий таълим соҳасида кўп ўлчамли концепция деб таърифланди. Унга кўра, ўқув ва академик дастурлар, илмий тадқиқот ишлари, профессор-ўқитувчилар, талабалар, ўқув бинолари, моддий-техника база, жиҳозлар, жамият учун сифатли кадрлар тайёрлаш, академик муҳит сифатни белгиловчи дастурлар қаторида келтирилади. Шунингдек сифатни баҳолайдиган ташкилотлар тўғрисида маълумот берилди [14. 6-сон, 22 б.].

Хорижий илмий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, жаҳон олий таълимидаги сифат тушунчасини ёритиб бериш ва унинг универсал изоҳи бўйича муайян ва яқуний тўхтамга келинган эмас. Шундай бўлса-да, унинг бир неча талқинлари бор. Бу борада ғарб олимларининг турлича қарашлари юзага келди. Олий таълимда сифат тушунчасини талқин қилишда Диана Гриннинг қарашлари ўзига хосдир [7. Р.1-21.]. У сифатнинг анъанавий маъноси (the traditional concept of quality) тўғрисида фикр юритади. Унга кўра, мижозлар томонидан қўйилаётган талаб даражасида маҳсулот етказиш, сервис кўрсатиш ва муваффақиятга эришиш, имиджга эга бўлиш сифат ҳисобланади.

Олий таълим «сифати» тушунчасини аниқлашга бўлган ёндашувлар

2-расм. Олий таълим «сифати» тушунчасини аниқлашга бўлган ёндашувлар [3. 443-446.б].

Д.Грин сифатнинг мақсадга мувофиқлиги (Quality as fitness for purpose) ҳақида ҳам фикр билдиради. Грин бу ғояни бир неча саволлар қўйиш орқали тушунтириб беради: олий таълимнинг мақсади жамиятга етук кадрларни

етказиб бериш бўлса, у ҳолда бу вазифани улар уддалай олмоқдами, таълим дастурлари етарлича билим ва кўникмаларни акс эттира олганми, ОТМ ўзи белгилаган истиқбол (vision) ва миссия (mission) мҚро этилмоқдами? каби.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Демак, ушбу қарашлар орқали таълим стандартлари сифатни аниқлашда асос бўлади деб ҳисобланади, лекин олий таълимнинг мақсадини аниқлаш ва интерпретация қилишда ҳам турли қарама-қарши фикрлар мавжуд. Олий таълим мақсадини талабалар, ўқитувчилар, илмий ходимлар, раҳбарият ёки ҳукумат аниқлаб бериши мунозараси ҳам бор. Албатта, ушбу манфаатдор гуруҳларнинг олий таълимдан кўзлаган мақсадлари бир-бирларидан айна ўринда фарқли ва уларнинг уйғунлиги ҳам бор. Бу эса олий таълимнинг кўп мақсадли эканлигини ҳам кўрсатади.

Иқтисодиётдан олинган тажрибалар шуни кўрсатадики, олий таълимда юқоридаги каби истиқболли йўналишлар тенг даражада долзарбликка эга бўлиб, ўзаро мувозанатни сақлаган ҳолда ривожлантириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. АҚШ, Англия ва Италияда давлат ташкилотлари, соғлиқни сақлаш ва таълимда КМСТ кўп йиллардан бери қўлланиб келинмоқда. Масалан, Италияда олий таълим вазирлигининг 2007-2009 йилларга мўлжалланган университетларда режалаштириш ишларини амалга ошириш учун КМСТ методидан кенг фойдаланилган [6. p2]. Англиядаги Эдинбург университети 2002 йилда бошқарув ва стратегик режалаштириш бўйича ўзига хос КМСТ ишлаб чиққан. Унда университетнинг стратегик мақсади ва вазифаларини амалга оширишни акс этувчи 32та асосий кўрсаткичлар мавжуд бўлган [15]. Бундан кўринадики, ушбу метод асосан кўрсаткичли натижага эга бўлган жараёнлар учун қўл келади. Руминияда ушбу методдан ОТМ менежментини такомиллаштиришда қўлланилган [16]. Кайзен ёки узлуксиз сифат яхшиланиши (Continuous Quality Improvement) методи эса сифатга эришишда ташкилотнинг барча жабҳаларини, иш фаолиятларини, барча персоналлар (раҳбардан тортиб куйи поғона ишчи-ходимларигача) фаолиятини жалб этиш тушунилади. Кайзен ташкилотдаги кераксиз ва фойдасиз фаолият ва тадбирларга чек қўйиб, илмий янгиликлар ва экспериментал тажрибаларни кенг қўллаш асосида барча жараённи ташкилот ривожланишига қаратади. Кайзен (Kaizen) японча сўз бўлиб “ривожланиш” маъносини билдиради ва фанда узлуксиз сифат яхшиланиши маъноси билан жой олган. Кайзен асосан ишлаб чиқариш ва

бизнесда кенг тарқалган бўлиб, иккинчи жаҳон урушидан сўнг Японияда пайдо бўлган. Япониянинг Тойота ва бошқа йирик компанияларининг юксак ютуқларга эришишига сабабчи бўлган. Узлуксиз сифат яхшиланиши олий таълимда 1990 йилдан бошлаб қўлланила бошлаган. Масалан, Америкадаги Жоржия Тек (Georgia Tech), Мариланд (Maryland), Шимолий Дакота (North Dakota), Орегон давлат (Oregon State), Пенсилвания давлат (Penn State), Пурдю(Ригёие), Висконсон (Wisconsin) каби университетларда ва Рочестр технология институтиди (Rochester Institute of technology) узлуксиз сифат яхшиланши талабаларга хизмат кўрсатиш ишларини такомиллаштиришда, ўқув дастурларини талаба-мижознинг эҳтиёжларига мослаштиришда ҳамда административ операцияларнинг самарадорлигини оширишда қўлланилган.[12. 35-48.p6] Бундан ташқари, Шимолий Ирландиядаги Улстер (Ulster) университети, Англиядаги Волферҳамптон (Wolverhampton) университети, Астон университетида ҳам кампус инфраструктурасини ва ўқув жараёнини такомиллаштиришда қўлланилган. Узлуксиз сифат яхшиланиши маълум фанларни ривожлантиришда ҳам қўлланилган. Бунга АҚШдаги Аризона университетининг фармацевтика факультетида “Фармацевтикада илмий тадқиқот” фанини яхшилаш учун қўлланилганини мисол қилиш мумкин. Унда фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро интеграциясини ошириш, талабаларни мустақил ўрганишга кўникириш, маърузаларни инновацион методлар билан ўтиш каби вазифалар кўзланган. [9. 11 б.]

Юкорида келтирилган сифатни ошириш ёки сифатга эришиш методлари билан бирга ҳозирги даврда унинг янги турлари пайдо бўлмоқда, лекин уларнинг қай бири қачон, қайси муассасада ва қай ҳолда қўлланилиши юзасидан ҳозиргача бир тўхтама келинган эмас. Тадқиқотчилар ўртасида ҳамон баҳс-мунозаралар давом этиб, методлар янада такомиллаштирилиб ва уларга ўзгартиришлар киритиб келинмоқда. Кўрилган методларнинг олий таълимда қўллашга бўлган талаб ва эҳтиёж ҳам кундан кунга ошиб бормоқда. Албатта, бу борада ғарб мамлакатлари ҳамда ривожланган Осиё давлатларидаги ОТМлари сезиларли тажриба орттирган. Айни тажриба ва амалиётлар шуни тақозо қилмоқдаки, улар орасида бенчмаркинг ва тюнинг каби методларнинг ўрни олий таълимда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Чунки, бенчмаркинг ва тюнинг методлари хорижий ОТМларда кенг қўлланмоқда ва бой тажриба шаклланган.

ХУЛОСА

Хулоса қиладиган бўлсак олий таълимда сифатга эришиш унинг салоҳиятини, иқтисодий барқарорлигини таъминловчи кафолатдир. Хорижий мамлакатларда олий таълим сифат менежменти тушунчаси амал қилади ва у сифат кафолати, баҳолаш каби таркибий қисмларга эга. Бу уч таркибий унсурлар баҳолаш, аудит, аккредитация терминлари билан юритилади ва моҳияти жиҳатидан ўзига хослиги бўлса-да, мазмун жиҳатдан умумийликка эга. Уларга турли мамлакатларда турлича мазмун-моҳият ҳам берилган. Жумладан, аккредитациянинг ўзи амалга ошириш доирасига кўра, оир неча турлари мавжуд. Бу масалада Ўзбекистон Республикасидаги аккредитация халқаро меъёрлар ҳисобга олинган ва аниқ мақсад, вазифаларни амалга ошириши билан характерланади.

Таълим стандартлари сифатни кафолатловчи энг муҳим ҳужжат ҳисобланади. Хорижий мамлакатларда унинг икки тури, яъни таълим стандарти ва академик стандартлар амалда қўлланади. Академик стандартлар тушунчаси автономия асосида ишлаётган университетларда жорий этилган, лекин у аксарият ўринларда давлат тасарруфидаги ҳамда автономия асосида фаолият кўрсатадиган таълим стандартларига нисбатан ҳам қўлланади.

Таълим стандарти ҳам, академик стандарт ҳам таълим сифатини кафолатлаш жиҳатидан умумийликка эга, лекин таълим дастурларининг эксклюзивлиги жиҳатидан улар бир-бирига ўхшамаслиги мумкин. Уларнинг таълим дастурларида танлов фанларининг кўплиги билан олий таълим муассасалари таълим стандартлари ўзаро фарқланади. Хорижий мамлакатларда таълим сифати билан асосан нодавлат структуралар, ижтимоий асосда фаолият кўрсатадиган ташкилотлар шуғулланади. Уларнинг олиб борган аудит ишлари, хулосалари ижтимоий фикр сифатида ижро этилиши қонунлаштирилган. Бундай нодавлат ташкилотлар келгусида мамлакатимгода ҳам шакллана бошлаши мумкин. Бунга ҳозирги пайтда олий таълим муассасалари қошида шакллантирилаётган васийлик кенгашлари асос бўлиб хизмат қила олади.

REFERENCES

1. Каримов А.А., Перегудов Л.В. Основн системм мониторинга и управления качеством व्यошего образования. -Т-2003. Стр 54.
2. Мустафакулов А.А. Качество образования и его обеспечение в педагогических образовательных учреждения // Молодой учёный. –Чита (Россия). 2014. -№ 6 (65). – С.733-737.

3. Мустафақулов А.А. Педагогика олий таълим муассасасида кадрлар тайёрлаш сифатини бошқариш тизими // Бошланғич таълим ва жисмоний маданият йўналишида сифат ва самарадорликни ошириш: муаммо ва ечимлар мавзусидаги Халқаро илмий конференция. –Тошкент. 2017. –Б.443-446.
4. Бердиева, Д. Ш. (2019). Роль экологической культуры в повышении экологических отношений. *Евразийское Научное Объединение*, (10-6), 455-458.
5. Стандарты и руководства для обеспечения качества высшего образования в европейском пространстве высшего образования (ESG) // Одобрено Конференцией министров в Ереване, 14-15 мая 2015 г. С. 156.
6. Юлдашев М.А.Халқ таълими ходимларининг малакасини оширишда таълим сифати менежментини такомиллаштириш: докторлик диссертацияси автореферати – Т.: 2016.
7. Angela Maria D’Uggento, Massimo Iaquinta, Vito Ricci. (2010). A Proposal of a Balanced Scorecard for Governance and Strategic Planning in an Italian University.p2.
8. Green, Diana, ed. (1994). What is Quality in Higher Education?.Society for Research into Higher Education Ltd London (England).p
9. Hakan Wirlund.(2003). Innovation and TQM in Swedish higher education institutions-possibilities and pitfalls/TQM Magazine.Volume 15, number 2, 2003, pp99-107.1 бет.
10. JoLaine R. Draugalis, Marion K. Slack. (1999). A Continuous Quality Improvement Model for Developing Innovative Instructional Strategies American Journal of Pharmaceutical Education Vol. 63, Fall 1999. 1 бет.
11. LazarVlasceanu, LauraGriinberg, andDanParlea.(2004). *Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Defnitions*.Bucharest: UNESCO [ISBN 92-9069-178-6], p49.
12. Linda M.Baldwin. “Total quality management in higher education: the implications of internal and external stakeholder perceptions”. New Mexico State University. May, 2002. 16 бет.
13. Robert V. Hogg and Mary C. Hogg.(1995). Continuous Quality Improvement in Higher Education.International statistics Review, 1995, 63, 1, 35-48.p6
14. Wouter Van den Berghe.(1997). Application of ISO 9000 Standards to Education and training.European Centre for the Development of Vocational Training.www.cedefop.gr 25 бет.].
15. Всемирная Декларация о высшем образовании для XXI века: подход и практическую меру. / Интернет янгиликлари // Ахборот технологиялари ва масофавий ўқитиш маркази ахборотномаси, 2002 Сентябрь 6-сон, 22 бет.
16. <http://www.planning.ed.ac.uk/Strateaic Plannina/BalancedScorecard.htm>.
17. <http://www.highbeam.com/European+Journal+of+Management/publications.aspx?date^200806>.